

Damjana Mraović O'Her

IZMEĐU KNJIŽEVNOSTI I ISTORIJE

(Gojko Božović: *Negde između epoha*, Štampar Makarije, Beograd, 2024)

Negde između epoha je zbirka trideset tekstova o savremenoj srpskoj proznoj književnosti koje je Gojko Božović, jedan od najuglednijih srpskih izdavača, urednika, autora i pesnika, objavljivao u periodu od oko četrdeset godina. Zbirka je organski produkt njegovog kreativnog, kritičarskog, kao i političkog rada, a tekstovi obuhvataju knjige koje su nastale tokom poslednje dve decenije dvadesetog i prve dve decenije dvadeset prvog veka. Ali, još značajnije, *Negde između epoha* predlaže čitanje književnosti na razmeđu istorije, vremena i mita, u kontekstu specifičnih istorijskih, političkih i kulturnih dešavanja koja su obeležila zemlju od kraja Drugog svetskog rata.

Kako Božović objašnjava u „Napomeni” kojom se otvara zbirka, tekstovi su pisani kao „predgovori i pogovori knjigama o kojima govore, kao izlaganja na konferencijama i kao prilozi za zbornike, listove i časopise. Neki od njih su prevedeni na više jezika”. Naslov knjige je posuđen iz naslova teksta o romanima Vojislava Despotova, takođe uključenog u zbirku, i precizno određuje vremenski raspon tekstova koje Božović čita. Tekstovi su, kaže Božović isto u „Napomeni”, nastajali od sredine devedesetih do godinu dana pre objavljivanja knjige; reakcije i pisanje o književnim delima su skoro momentalni, i aktuelni. U *Negde između epoha* Božović se fokusira na kapitalne prozaiste srpske novije književnosti, i na njihova kapitalna i manje kapitalna dela: Aleksandra Tišmu, Milorada Pavića, Borislava Pekića; Danila Kiša, Svetlanu Velmar Janković, Juditu Šalgo, Davida Albaharija; Mihajla Pantića i Gorana Petrovića. Većini pisaca, rođenih između četrdesetih i šezdesetih, kao na primer Vidi Ognjenović i Slobodanu Seleniću, Božović se vraća nekoliko puta – ili da piše o nekom drugom delu iz njihovog opusa, ili da sugeriše iznijansirani način čitanja njihovih tekstova.

Međutim, najuzbudljiviji element zbirke jeste jasno uočljiva nit, i prema tome definisan pristup, koji spaja sve tekstove knjige *Negde između epoha*. Pričanje, pripovedanje i književnost se posmatraju u odnosu na istoriju, vreme i mit. Tih šest termina su okosnica Božovićevog čitanja. Čitalac, uz pomoć pisca – a pisac prvenstveno – pokušava da napravi smisao od epohalnog i savremenog haosa, kao i od sopstvene egzistencije – i svojih likova – u odnosu na subjektivni doživljaj istorijskih dešavanja. Kao što Božović kaže u tekstu o *Hazarskom rečniku* Milorada Pavića, „u svakom čitanju oživljava svojevremena *hazarska polemika* posle koje izmenjenim očima sagledavamo i priču koju čitamo i priču sveta u kome živimo”. Božović sugeriše da književnost ima karakteristiku „suptilne

angažovanosti” – kako je autorka ovog teksta nazivala Božovićevu ideju o književnosti koja je, po njemu, uslovljena kontekstom i uslovljava kontekst u kome je nastala – odnosno da je egzistencijalno i metafizički obogaćujuća. Naslovi gotovo svih tekstova sadrže reči: istorija, vreme, povest, priča, stvarnost, umetnost, pripovedanje. Božovićev fokus je očigledan i objedinjujući.

U tekstu o putopisu Vide Ognjenović, na primer, on kaže da je knjiga „susret života i literature”, dok u tekstu o Albahariju piše da je roman „govor o životu u istoriji”. Istovremeno, kao i autori o kojima govori, Božović nije uvek siguran u svrsishodnost pripovedanja u istorijskom smislu, iako književnost autora čija dela analizira smatra delima koja doprinose i razumevanju i tumačenju istorijskih događaja, njihovom osmišljavanju. Na primer, Pekićevo *Zlatno runo* je za njega „fantazmagorizacija pripovedanja” u kome se pretapaju „najrazličitija istorijska i mitska vremena, subjektivni doživljaj istorije i ono što se objektivno dogodilo u nekom času istorije”. Slično, Judita Šalgo „pokazuje da se istorija ne može razumeti ako se o njoj pripoveda bez svesti o skrivenoj, ženskoj strani istorije”. U Božovićevim esejima, iznova se istražuje istorija i njeno mesto u novijoj srpskoj književnosti, i konsekventno se razvija sistem njenog čitanja.

Proze koje Božović analizira su uglavnom historiografske metafikcije, tekstovi koji kombinuju metafikciju s istorijskom fikcijom. Izuzeci su Pantićeva realistična proza Novog Beograda, koja se kreće od dnevnih vinjeta do egzistencijalnih zbunjenosti savremenog čoveka u vrlo specifičnom urbanom miljeu. Međutim, dva teksta u *Negde između epoha* se izdvajaju: prvi je esej, posredno, o seriji *Goli život* (1999), čiji je autor Kiš s Aleksandrom Mandićem. Mandić je 2020. objavio tekst serije i on je predmet Božovićevog prikaza. (Kratki inserti iz *Golog života* mogu se naći na Jutjubu, a epizode na platformi RTS Planeta.) Serija je snimljena u martu 1989, prikazana u februaru 1990, a Kiš je dve protagonistkinje, Ženi Lebl i Evu Nahir Panić, upoznao 1986, kad je boravio u Izraelu. Serija je izuzetna jer se u njoj Kiš prvi i jedini put pojavio pred kamerama, kao TV pripovedač, ali i zbog fascinantnih života Žene i Eve koji se preklapaju s istorijskim previranjima sredine dvadesetog veka. Rođene u jevrejskim porodicama srpske srednje klase, i Ženi i Eva bile su prvo izložene traumi Holokausta, pa onda komunizma, i završile su na Golom otoku kao sumnjive građanke, iako su posle Drugog svetskog rata prvobitno bile slavljene i „društveno priznate” levičarke. Iseljenje u Izrael donelo je i mir i želju da se osmisle – i ispričaju – životi koji su bili na udaru tokom smena ideologija. Serija je prikazana šest meseci posle Kišove smrti, i bila je zadnji TV program koji su mogli da gledaju skoro svi građani bivše Jugoslavije (osim Hrvatske, koja je insistirala na proveri sadržaja). Matić svedoči da je nagovarao Kiša tri godine da aktivno učestvuje u proizvodnji serije, kao pripovedač i sagovornik Žene i Eve.

Tekst serije je izuzetan ne samo što je istorijski relevantan za medijsku istoriju bivše Jugoslavije nego, još značajnije, što predstavlja kompleksnog pisca još kompleksnijim: pisca koji je bio sumnjičav prema bilo kakvoj ideologiji, ali čija je pripovedačka veština prenesena u medij pop-kulture i stavljena u službu čitanja i pripovedanja tuđih priča, onih koji su lično iskusili etničke i političke horore koji inspirišu Kišove romane. Međutim, postupak je dokumentarni, ne fikcionalni. Božović kaže da je Kiš „sagovornik koji postavlja precizna pitanja [...] On je pripovedač koji daje reč sagovornicima, podstiče njihova kazivanja, dovodi ih u istorijski kontekst i ističe u prvi plan pojedinosti koje bolje

od ikakvog šireg plana osvetljavaju drame neponovljivog ljudskog života u konkretnim okolnostima istorijskog vremena". Kroz *Goli život* Kiš se otkriva kao pažljivi slušalac, saosećajni pripovedač i analitičar zainteresovan za istorijske nijanse – upravo onakav kakva je i njegova proza.

I dok ovaj Božovićev tekst pleni pažnjom zbog nesvakidašnjeg fokusa – transkript serije koja je ujedno i jedini Kišov autorski rad u masovnom mediju – drugi esej koji se posebno izdvaja tematizuje istoriju, jezik i identitet u romanu *Lagum* Svetlane Velmar Janković, a autor ga otvara fantastičnom tezom: „U srpskoj književnosti dvadesetog veka postoji jedan očigledan paradoks: mi praktično nemamo građanski roman u pravom smislu te reči, ali imamo čitav niz odličnih romana [...] koji pripovedaju o dezintegraciji građanskog društva.” Iako je ovaj argument naznačen u tekstovima o Pekiću, Seleniću, Paviću, pa čak i Dragoslavu Mihailoviću, ovde je iskristalisan i centralan za Božovićev esej o romanu Velmar Janković. Pošto, naravno, Božović piše prikaz – a ne književnu studiju – u fokusu teksta je roman *Lagum*, a ne teoretska pitanja građanskog romana. Međutim, bilo bi izuzetno čitati studiju o srpskom građanskom romanu koja, čini se, još ne postoji u srpskoj književnoj teoriji.

Takođe, u „Napomeni” Božović kaže da su svi njegovi tekstovi u zbirci „plod vremena”, da njegova čitanja otkrivaju „okolnosti vremena” u kome su se knjige čitale i razumevale, i da „čitanje knjiga i tekstovi o pročitanim knjigama čuvaju vreme koje je prošlo”. Međutim, izgleda da romani i pripovetke pročitane u ovoj zbirci ne bi bile naročito drugačije čitane, ili bi bar ugao čitanja ostao isti, i da ih je autor čitao danas. Božovićev interes za književnost i način na koji joj pristupa je jasno definisan: književnost promišlja istoriju, a istorija je njeno nepresušno vrelo.